
16. ראשית הטיולים בתנועות הנוער

עברנו בפרקי הספר דרך ארוכה, של כ־30 שנים, במהלכן התגבשו והתמסדו תנועות הנוער הציוניות. תחילה ביקשנו לבחון את מקומם וטיבם של הטיולים בתנועות הנוער השונות. אלא שדי מהר התברר שהסיפור הפוך: בראשית היו טיולים, בקבוצות משוטטים של נוער, ורק אחר כך התמסדו חלק מהקבוצות לתנועות הנוער השונות. תחילה היה הטיול מרכז התוכן והמהות של מפגש בני הנוער, ורק אחר כך נוספה לטיולים פעילות רעיונית לקראת הגשמה, כל תנועה על פי תפיסתה. בפרק זה מובא סיכום הדברים במבט על, באמצעות דיון בשאלות אחדות שאוזכרו במהלך הספר. חלקי הציטוטים בפרק זה מובאים בשלמותם בפרקי הספר הקודמים.

1. התפתחות היסטורית: שוטטות, צופיות ואידיאולוגיה

מתוך הממצאים מתברר תהליך היסטורי של שינוי במעמדם של הטיולים בתנועות הנוער. כאמור, תחילה היו אלה טיולי משוטטים בקבוצות של נוער. בעת המודרנית צמחו מספר תופעות חדשות בתרבות האנושית, בהן: תיירות הפנאי, צעידה כחלק מתרבות הגוף והבריאות, הפדגוגיה הטבעית שביקשה ללמד על העולם בתוך העולם ולא בחדר הכיתה, והגדרה עצמאית של גיל הנעורים

כבעל מאפיינים וצרכים משל עצמו. המפגש של התופעות האלה הניב את הטיולים בתנועות הנוער.

המפגש הזה התרחש בשנת 1896, כאשר המורה הרמן הופמן סיפר לתלמידיו כיצד המורה שלו נזף בו ובחבריו (פרק 1): "תלמידים! מה אתם כה ישנוניים! כאשר אנחנו היינו ילדים חסכנו כל פני, ובמהלך חופשות האביב או הקיץ היינו יוצאים לטיולי צעידה. אבל אתם? אתם מעדיפים פשוט לשכב בטלים באוויר הקיץ!" התלמידים אכן התעוררו, ויצאו אל "מסעות מאומצים, באורח חיים בסיסי ובמינימום הוצאות" עד כי "כל אחד מהם הרגיש מעורר ונמשך, גם אם לא ידע ממה". זה היה טיול שעיקרו הליכה בחברותא (פרק 3).

מכאן ואילך, נראה כי מחנכים בוגרים ביקשו לנצל את המשיכה והעירור שחוו בני הנוער בטיולים, ולהלכיש על טיול השוטטות מטרות חינוכיות שנחשבו בעיניהם (של המחנכים). כשלב שני בהתפתחות נציע את איחוד קבוצות המשוטטים מחיפה ומתל אביב להסתדרות הצופים העבריים. במהלך זה, בשנת 1918, הוסיף המורה צבי נשרי (פרק 7) מטרות נוספות לטיולי השוטטות: "כנוגע לתכנית הוחלט, בהתאם לתפקידים החדשים שהוטלו על הנוער הארצישראלי עם הכרזת בלפור, לעסוק בהתפתחות גופנית ורוחנית כאחד, ואף בהכשרה מעשית לחיי בניין, לחיים חלוציים".

התפתחות גופנית, כלומר כל מה שהתעמלות ייצגה, בהבדלה בין היהודי הגלותי הלמדן לבין היהודי החדש, עובד האדמה הבריא והחסון. התפתחות רוחנית, כלומר צעיר בעל מודעות רעיונית, שפועל מתוך הבנה והנמקה פנימיים. ושני אלה – לקראת חיים חלוציים. כלומר, הנכונות והמוכנות של הצעירים, בגוף ובשכל, ליזום, לעשות ולבנות, כחלוצים לפני המחנה.

מהלך חינוכי זה, הוא המהלך הצופי: נכונות ומוכנות של היחיד למצוא לו תפקיד ולבצע את תפקידו, במסגרת החברה הבוגרת

שבתוכה הוא חי (פרק 2). לכן, נכון היה לקרוא להתארגנות החדשה הסתדרות הצופים, ומתאים לכנות את הטיולים באותו שלב כטיולים צופיים.

בשלב השלישי לא הסתפקו עוד המחנכים בכלליות של הטיול הצופי. אמנם יש בצופיות חינוך אזרחי, והיא מגבירה את הנכונות של בני הנוער לפעול במסגרת החברה, אבל באותן שנים עמדה בכל עוצמתה השאלה – איזה חברה? אידיאולוגיות שונות הציעו תשובות שונות לשאלה הזאת. בהתאם, המחנכים רצו למקד ביתר פירוט את החינוך של הצעירים.

כתוצאה מכך נוספו אל השיטוט והצופיות גם משמעויות רעיוניות לטיולים. "מהפך בחיי הנפש היהודית – זוהי מטרת השיטוט היהודי", אמרו זאת במפורש בתנועת בלאו־וייס (פרק 4), וכך מצאנו אצל השומר הצעיר, גורדוניה, הנוער העובד, המחנות העולים, בני עקיבא ובית"ר. בתכניות ההדרכה של כל התנועות האלה היה גרעין של צופיות ולצד זה חינוך למשהו נוסף, כל תנועה והתוספת שלה.

ההבדל בתכנית הטיול: אתרי הביקור והפעילות בהם
ההבדל בין הטיולים: שוטטות, צופיות וטיול רעיוני, נעוץ בתכנית ההדרכה. טיול שוטטות אין בו תכנית של ממש, מלבד עצם ההליכה. מה שקורה בטיול קורה מתוך השהות המשותפת של הנערים בחוץ. טיול צופי הוא כזה שיש בו פעילות מתוכננת, כגון בישול עצמי או משחק שדה, אולם התכנון גמיש מאוד. ניתן לקיים פעילות צופית בכל טיול ובכל תחנה בדרך, ללא תלות של ממש במסלול ההליכה ובאתרים אשר בהם עוברים.

הטיול הרעיוני נבדל מטיולי השוטטות והצופיות בשני מרכיבים: בבחירה מכוונת של אתרי הביקור ובפעילות מתוכננת של המטיילים בעת הביקור באתר. ראינו זאת בטיול הנוער העובד (פרק 9) ובמיוחד בטיול בית"ר (פרק 11): האתרים שנבחרו לביקור קשורים לנפילתם של אנשי בית"ר, ותכנית ההדרכה הייתה לספר

את הדברים שהתרחשו בכל מקום ומקום. התכנית אינה גמישה משום שלכל מקום יש סיפור משלו.

ההבדל ניכר היטב בהשוואה בין שני הטיוולים למצדה המוזכרים בספר: הראשון משנת 1912 (פרק 3) היה מסע מאומץ שהאתגר בו היה עצם ההגעה למצדה. כך העיד אביעזר ילין: "אז היתה הדרך מסוכנת מאוד. זה היה ממש סכנת נפשות. ובאמצע הדרך [מעין גדי למצדה וחזרה] נאלצתי להורות למספר חברים לא להמשיך הלאה כי אין בכוחם". להשאיר מספר מטיילים לצד הדרך כי "אין בכוחם", זה דבר שלא יעלה על הדעת בטיולי תנועות הנוער כיום. הדבר מעיד כי העניין היה להגיע ולחזור. ההליכה המאומצת כמטרה בפני עצמה, ורק עבור מי שהיא מתאימה לו.

טיולי תנועות הנוער למצדה בשנת 1942 היו שונים בתכלית (פרק 14). הייתה להם תכנית הדרכה שתוכננה מראש לכל פרטיה. כפי שסופר, שמריה גוטמן הגה את התכנית והרכיב אותה. הוא אף ערך סמינר הכנה כדי לבחון את התכנית ולהעביר את עיקריה למדריכי התנועות. אתר הביקור המרכזי, מצדה, נבחר לא רק משום שהוא מקום מרוחק שההליכה אליו היא אתגר, אלא משום מייצג סיפור שגוטמן רצה להעביר למטיילים. נוסף לבחירת האתר, הולבשה על הביקור פעילות שמסריה נבחרו ותוכננו בקפידה: חציית המדבר, הטקס לפני העלייה למצדה והטקס על הפסגה, שכלל קריאה בפואמה "מסדה" והדלקת מדורות של אש. כל אלה היו המחזה של הפואמה, כך שבני הנוער המטיילים עברו באופן מוחשי את המהלך הרעיוני המתואר בפואמה.

בטיול בני עקיבא לטירת צבי (פרק 12) הדגמנו שלוש דרכים ששימשו להעברת הסיפור באמצעות המקום: כאשר המקום משמש לחיבור אירועים שהתרחשו בזמנים שונים באותו המקום: "וכגרודי גדעון בשעתו, אף אנו שחנו לארץ ושתינו בדינו מהמים";

כאשר המקום מהווה יעד עלייה לרגל, לשם הקדשה והאדרה של האירועים שהתרחשו בו: "מעל ראש הפסגה פרשנו 'שלום' לעמק רחב הידיים שיד עמלים חרוצה הפכה אותו לעמק ברכה"; וכאשר המקום משמש כתפאורה להמחזה (דרמה) שבה המטיילים מדמיינים את עצמם כאילו הם שותפים למעשה: "לעתים נדמה לנו, כי הננו איכרים הנחים אחרי יום עבודה קשה".

2. טיול קבוצה קטנה מול טיול תנועתי

כפועל יוצא מהשינוי בסוג הטיולים חל גם שינוי בהיקפם בתכנית התנועעית. בתנועת הנוער בלאור-וייס (פרק 4) טיולי שוטטות היו עיקר הפעילות והם התקיימו בכל שבוע, בימי ראשון שבהם לא התקיימו לימודים. ככל שנוספו בתנועות מפגשים רעיוניים, כגון הרצאות, שיחות ודיונים, כך קטן מספר המפגשים שהוקצו לטיולים. ראינו שביזמון הפעילות של קבוצת השומר הצעיר בווינה (פרק 6) משובצים טיולים אחת לחודש לערך. הירידה במספר הטיולים התרחשה לא רק משום שלא היה זמן לטייל, אלא כיוון שהטיול הרעיוני מורכב יותר לתכנון ולביצוע מאשר טיול שוטטות. הטיול הרעיוני מחייב בחירה של אתרי ביקור, ולכן גם היכרות מקודמת איתם. הוא מצריך סידורי נסיעה אל האתרים, ומכאן גם תקציב, ועוד.

מתבררת כאן אבחנה בין טיולים קטנים לגדולים, הגם שהמונחים האלה אינם מדויקים מספיק את התופעה.

טיול קטן הוא טיול שמספר המשתתפים בו מצומצם, וכך גם מרחק ההליכה ומשך זמן הטיול. בדרך כלל זהו טיול של עשרה עד עשרים חניכים, שהולכים קילומטרים בודדים בטיול שנמשך כמה שעות. הטיולים הבולטים מסוג זה הם טיול קבוצת השומר הצעיר ביערות וינה (פרק 6) וטיול קבוצת עדת הצופים לבני ברק (פרק 13).

רמת הארגון של מדריך בודד וקבוצת חניכים היא נמוכה. הם יתקשו לגייס את הכסף הנדרש למימון הסעה ליעדים מרוחקים, יתקשו לאסוף ולסחוב איתם ציוד קבוצתי רב ואין להם הידע הדרוש על מנת לנווט בחבלי ארץ בלתי מוכרים. לפיכך הטיול יתקיים בדרך כלל ברדיוס שסביב מקום היישוב (או מקום המחנה, אם התנועה ארגנה זאת).

אין בטיול הקטן, בדרך כלל, אתרים נבחרים או מיוחדים, אלא הם מבקרים באתרים שקיימים במרחב היישוב. חורשת הפעילות של הצופים בגבול בני ברק, כדוגמה. הפעילות היא גמישה ומתאימה במידותיה למדריך עם קבוצתו: משחקי דרך או משחקי שדה, ארוחה משותפת מהמצרכים שכל אחד מהמטיילים הביא מהבית, ולכל היותר הבערת מדורה והכנת שתייה חמה או צליית תפוחי אדמה. כל שאר הדברים תלויים בהווי הנוצר מתוך קבוצת המטיילים, כגון שירה, נגינה, שיחות ומשחקים.

טיול גדול, להבדיל, נערך בדרך כלל ברמת התנועה. רמת הארגון מאפשרת נסיעה לאתרים מרוחקים, ניווט לאתרים מבודדים ומיוחדים וארגון ציוד קבוצתי. מכאן שניתן לבחור אתרים מסוימים לביקור וניתן לתכנן פעילות מיוחדת כגון הדרכה בידי אנשים בעלי ידע, בישול ארוחות מלאות, מאהלי לינה, טקסים רבי רושם וכדומה. מרכיב חשוב בטיולים אלה הוא עצם המפגש בין חניכי התנועה מקבוצות ומיישובים שונים. הטיול שיש בו מפגש בין קבוצות מעצים את חוויית התנועה עבור כל אחד ואחת מהחניכים, שכן הוא יוצר מטען של חוויות משותפות לכל החניכים. בעקבות הטיול הם לא רק מכירים בקיומם של אחרים, אלא מעתה יש להם זיכרונות משותפים. טיול המחנות העולים לחרמון (פרק 10) מהווה דוגמה טובה לכך.

החיסרון של הטיול הגדול, כפי שהודגם בטיולי מצדה (פרק 14), הוא במידת המעורבות הישירה של כל החניכים בעשייה. המטייל הבודד אינו שותף לבחירת מסלול הטיול, לניווט, לבחירת תכנית

ההדרכה, לקביעת לוח הזמנים, לארגון הציוד ולסחיבתו וכדומה. כל אלה נעשים על ידי הגוף שמארגן את הטיול. בנוסף, הטיול הגדול אינו גמיש ותכניתו אינה משתנה בהתאם לרצון ולעניין של המטיילים. עכשיו נחים ועכשיו הולכים, אלה הנחיות שמגיעות "מגבוה" ולא מתוך ההווי הפנימי של המטיילים.

3. מה כולל הטיול?

טיול, כפי שהוגדר בפרק 8, הוא ביסודו תנועה של המטיילים במרחב. בדרך כלל במרחבי הטבע, ולעתים תוך מעבר או ביקור ביישובים ובשטחים שעובדו בידי האדם. הפעולות שכלולות בטיולי תנועות הנוער מתוארות להלן, ומוזכרות (במושגים המודגשים) בתרשים המובא בהמשך.

הפעולה המרכזית בטיול היא הליכה. לעתים הליכה ספורטיבית מאומצת למרחקים ארוכים, לעתים הליכה בסך, כלומר במבנה קבוצה מסודר של טורים ושורות, ולעתים הליכה נינוחה. לצד ההליכה מצאנו גם נסיעה במשאיות ובאוטובוסים, נסיעה בעגלות רתומות לבהמות, שייט ורכיבה על גבי בהמות המשא שהתלוו לטיול.

חלק מקטעי ההליכה מהווים אתגר מיוחד, כמו הטיפוס אל פסגות הרים. הדבר מודגש היטב בטיול לחרמון (פרק 10) ובטיול אל "ההר העברי" (פרק 11). המאמץ המיוחד שבטיפוס וההישג שבהגעה אל הפסגה נחרתים בזיכרונם של המטיילים. אלה הם מהלכים המייצגים הצלחה, התגברות וניצחון. בדומה לטיפוס מצאנו גם חצייה של מרחב מאתגר, כגון חציית המדבר או חצייה של ערוץ נחל עמוק ומצוקי. בהקשר זה הזכרנו (פרק 10) את ההסתכנות כמרכיב בהווי הטיולים. המטיילים מחפשים את האתגר שבמעבר בדרך קשה ומסוכנת, ואף מוסיפים עליה מגבלות שיעצימו את הסיכון: למשל, ירידה במדרון תלול מבלי להיעזר בידים.

אל ההתקדמות במסלול הטיול מתלוות פעולות של התמצאות וניווט במרחב. במקרים אחדים נעזרו המטיילים במורה דרך, במשמעות הישירה של אדם שמכיר את הדרך ומוביל את הקבוצה (ולא במשמעות הדרכה של הטיול).

לצד ההליכה וההווי הנוצר במהלכה משולבות בטיול תחנות עצירה. אלה יכולות להיות ב"סתם מקום" לצורך מנוחה והתרעננות, או באתרים שראויים לביקור ולהתייחסות מיוחדת. הפעילות בתחנות העצירה היא מגוונת: מנוחה, צפייה בנוף, התבוננות חוקרת בטבע, שיחה, תפילה, שירה, נגינה, אכילה, משחק, רחצה במקווה מים, שמיעת הסבר על המקום או מפגש עם מישור מאנשי המקום בו מבקרים. בתחנות שבהן יש עצירה ממושכת יותר, כגון באתר יעד הטיול, נוספות פעולות שדאות ומחנאות כגון הבערת מדורה, בישול מזון או בניית אוהל.

בחלק מהמקרים משמש הטיול כטקס, כאשר ההליכה ותחנות העצירה מקושרות לרעיון תוכן אחד. כך למשל הטיול אל בתי הכנסת העתיקים באזור צפת (פרק 9). המסגרת הכוללת של התוכן בטיול מקבלת ביטוי שיא בכך שהטיול משחזר, ממחזר או בונה את הרעיון בהכרה של המטיילים. כך הטיול שבו המטיילים הרגישו שהם חלוצים בעמק יזרעאל (פרק 12) או הטיולים למצדה שתוכננו כהמחזה של הפואמה של למדן (פרק 14).

ולבסוף, הטיול כולל את עצם המפגש החברתי של קבוצת המטיילים. לעתים זו קבוצה שכל חברה מכירים זה את זה משגרת הפעילות בתנועה, ולעתים מדובר במפגש של בני נוער מקבוצות שונות ומיישובים שונים. כפועל יוצא של הטיול בקבוצה יש במקרים רבים חלוקה של תפקידים בין המטיילים. כל מטייל מקבל על עצמו, ביוזמתו שלו או תחת הנחיות מארגן הטיול, לבצע תפקיד מוגדר במסגרת הטיול.

4. מה קורה למטיילים בטיול?

בהמשך לשאלת תכניתו ותוכנו של הטיול, מצאנו מידע רב הנוגע למה שהמטיילים חוו לנוכח השתתפותם בטיולים. חוויות הנוער המרכזיות מוזכרות גם בתרשים שבהמשך.

מטיילים רבים חווים תחושת שחרור במהלך הטיול. שחרור מהחברה הבוגרת וממנהגיה, שחרור מסביבת המגורים העירונית, שחרור מדרישות הבית ובית הספר, שחרור משגרת העבודה או שחרור משגרת הפעילות בתנועה. מתוך השחרור נובעות חוויות כגון פורקן, פנאי, חוסר דאגה, כיף ותחושת חיות. בהקשר זה הזכרנו את דמות "הנווד", איש ישר החי חיים פשוטים, טבעיים וחסרי דאגות, ששימש מודל לבני הנוער בגרמניה (פרק 1).

אל מול השאיפה לפורקן בטיול ניצבות חוויות שכרוכות במאמץ פיזי. בכלל זה חיזוק הגוף, בריאות, חוסן, התמודדות עם אתגרי הדרך ועם המאמץ הפיזי והפסיכולוגי הנדרש. חוויות אלו נקשרות לתכונות כגון הרפתקנות, גבורה ואומץ, וכן: סדר ומשמעת.

לצד שני אלה (הפנאי והמאמץ) מזכירים המטיילים חוויות רגשיות אחרות, בהן: תחושת התמצאות במרחב, שהיא בעצם תחושת שליטה, ההיפך מחוסר אונים. לצידה תחושת שייכות לקבוצה החברתית, שהיא תחושת ערך אישי, לנוכח התפקיד של המטייל בקבוצה ויכולתו לתפקד ולהביא את עצמו לידי ביטוי. עוד בקבוצה זאת נמצא חוויה מיתית, נשגבת, לנוכח הנוף היפה, הבריאה ועוצמתה, ובכלל זה חוויה דתית של קרבה לבורא, לאלוהים. הזכרנו גם את ההליכה המאומצת והמונוטונית, כאילו במצב טראנס המביא לשחרור מוחלט של המחשבות.

קבוצה אחרת של חוויות מתקיימת ברמה השכלית. בכלל זה היכרות כללית עם מראה הנוף וכן רכישת ידע על אודות המקומות בהם



טיולי תנועות הנוער:
תרשים מסכם של הפעולות, החוויות ולקחי הטיולים.

מבקרים: מידע על העבר וההווה של המקום, מידע על הגיאוגרפיה של המקום, והיכרות עם צמחים ובעלי חיים.

הרגשי והשכלי "נפגשים" במקרים בהם המטיילים מדמיינים את העבר בתמונת ההווה. אזכרנו כמה מקרים בהם המטיילים "ראו" במהלך הטיול תמונות מתקופת התנ"ך: "ראינו לפנינו דמות שהנה צצה מלפני אלפים שנה" (פרק 3). לעתים יש אף יצירה של תמונות מהעתיד על רקע תפאורת המקום בהווה: "אנחנו חלוצים ההולכים לכבוש מקום יישוב ולהפרות את הארץ השוממה" (פרק 12) או "דמינו לצבא החוזר מחזית קשה" (פרק 9). את זה כותבים בני נוער צעירים שמדמיינים את עתידם כחלוצים או כלוחמים.

ברמה הגבוהה ביותר נמצא מקרים בהם המטיילים "רואים" רעיון מופשט. לא תמונה מהעבר או מהעתיד, אלא חווים את הרעיון הגלום בטיול. כך למשל יום תל חי, הנתפס בעיני המטיילת (פרק 9) כ"יום קדוש של כיבוש הארץ", ואחרי הטיול היא מעידה: "אני הרגשתי שאני חיה את זה". את מה היא חיה? את הרעיון של כיבוש הארץ.

5. מהו לקח הטיול?

החוויות שעוברים המטיילים מניבות אצלם משמעות או לקח כלשהו מהטיול. לעתים זוהי מטרה חינוכית שהוגדרה מראש על ידי מתכנני הטיול, ולעתים מדובר בתובנה שהתעוררה אצל המטיילים עצמם.

במבחינה זאת הטיול, בדומה לעלייה לרגל, מהווה מהלך של יציאה משגרת החיים אל מרחב המייצג רעיון (נשגב) שנמצא מחוץ לשגרה. המפגש עם הרעיון בטיול מעניק למטיילים כוחות

מחודשים לחזור אל השגרה.¹ יש לכך דוגמאות רבות בטיולים שנסקרו בספר. למשל טיולי הנוער הגרמני (פרק 1) שביקשו לצאת מתרבות העיר הבורגנית והקפדנית אל מרחב אשר בו הרגישו משוחררים מכל עול. ראינו שבסופו של דבר הם חזרו והתמסדו אל אורחות החיים של הוריהם, כלומר הטיול לא היה בבחינת מרד ויצירה חדשה אלא להיפך – מהלך של חופש, שמעניק את הכוחות לחזור הביתה. כך גם בטיול גורדוניה (פרק 8), שם סיפר המטייל שהטיול היה בבחינת שבירת שגרה ונועד "להפיח רוחנו אחרי עבודה רוחנית חינוכית בכל ערב וערב". וכך גם טיול הנוער העובד (פרק 9), שנתפס כחופשה מרעננת בשגרת "חזית העבודה, שהתדפקה עם בוקר המחרת".

את לקחי הטיול מיינו על פי הפירוט הבא (וראו גם בתרשים המסכם):

היחיד והקבוצה

המשמעות הקבוצתית שהמטיילים מזכירים ניכרת במעבר מקבוצה לחבורה, ומחבורה לאחוזה. כלומר, קיבוץ של כמה בני נוער הולך ונרקם לידי "גוף" אחד, שההזדהות בין חבריו עמוקה. במונחים של היום נקרא לזה גיבוש הקבוצה: "כך בהשראת הביחד נוצרה ידידות אמת בינינו" (פרק 4).

האחוזה נוצרת בשני מהלכים מרכזיים: ראשית, חלוקת התפקידים בקבוצה. בין שהיא מתוכננת מראש כפי שראינו בטיול למצדה (פרק 14) – מי שאחראי על המזון ומי שאחראי על הביטחון וכדומה – ובין שהיא נוצרת באופן טבעי כשכל אחד עושה משהו אחר, כפי שהודגם בטיול לבני ברק (פרק 13) – חלוקת התפקידים יוצרת מידה של קשר מחייב בין המטיילים: האחד לא יכול בלי

1 גיל גרטל, דרך הטבע – הפדגוגיה הטבעית והטיול החינוכי, ספרית הפועלים, 2010. עמוד 207.

התרומה של האחרים, והקבוצה לא יכולה בלי התרומה של כל יחיד. המהלך השני, שהוזכר רבות, הוא צבירת החוויות המשותפות. האחוה נרקמת כי יש לחברי הקבוצה סיפור משותף, אשר יישאר בזיכרונם לעתיד.

היחיד והקבוצה מגיעים לידי הזדהות מוחלטת כאשר המטייל מתאר את הטיול בגוף ראשון רבים במקום ביחיד. למשל, זה לא היחיד שנהנה מהטיול אלא: "בין הרים ובין יערות שרנו את שירנו, בין הרים ובין יערות חיינו את חיינו. הטיול היה לנו לצורת החיים בקבוצה" (פרק 6).

המשמעות הקבוצתית היא בעלת חשיבות גם בהקשר התנועתי. לפחות ברמת הטיול הצופי, התכנית החינוכית גורמת ליחיד למצוא לו מקום ולהביע את עצמו בתוך הקבוצה הקטנה. הרעיון הצופי הוא שמתוך הנכונות של היחיד לפעול במסגרת הקבוצה הקטנה הוא ילמד ויתרגל לפעול (בעתיד) במסגרת החברה הבוגרת. כך למשל זה מקבל ביטוי כשנכתב: "הצופים שמשו דוגמה יפה בעבודתם המסורה, בסדר, בדיוקנות ובמשמעת גם ליתר התלמידים המטיילים" (פרק 7). כלומר, התנועה קיבלה ביטוי בנכונות של חברה להתנדב ולפעול.

היחיד ותנועת הנוער

הטיול מעצים את תנועת הנוער ואת המחויבות של היחיד כלפי התנועה בכמה דרכים. ראשית, כפי שכבר הוזכר, עצם המפגש של חניכי התנועה מקבוצות ומיישובים שונים. החניך הבודד אינו מטייל יחיד, אלא הוא חלק מתנועה גדולה ומרשימה. כתוצאה מכך ההישג בטיול אינו אישי אלא מיוחס לתנועה כולה. "והמחנות העולים – עולים", כתב המטייל על תנועתו בעת העלייה בהר (פרק 10).

קרוב לכך הוא הביטוי המוחשי שמקבלת התנועה במהלך הטיול. שיירת האוטובוסים או שיירת ההולכים הם דברים שנראים

בנוף. ביטוי יפה להמחשת התנועה מצאנו בביקור בטירת צבי (פרק 12): "בהיותנו בטירה הרגשנו שהטירה היא ביתנו, בית התנועה". במילים אחרות: היעד של הטיול הוא התנועה.

הטיול מחזק את הגאווה התנועתית, במקרים בהם מבקרים המטיילים במקומות המייצגים זאת. בדומה לחניכי בני עקיבא שגאים לבקר בקיבוץ שייסדו בוגרי התנועה, כך חניכי בית"ר (פרק 11) גאים לבקר בזכרון יעקב ולהיווכח בתרומת בוגרי תנועתם להגנת המקום: "ורגש גאוותנו עולה מקרבנו על אשר [החלל] הראשון הזה אחינו – בית"ר היה".

ביטוי נוסף ללקח ברמת תנועת הנוער הוא כאשר המטייל מפק לקח מעשי לחיי התנועה שבה הוא חבר ובמסגרתה נערך הטיול. הדברים בולטים מאוד בטיולי מצדה. למרות שתכנית הטיול הייתה עמוסה במסרים אידיאולוגיים מורכבים, הלקח של כמה מהטיילים היה לחלוטין ברמה התנועתית: "העליה למצדה היא עלית הנשמה, שממנה צריכה לבוא עליה בחיי תנועתנו", הבין אחד, ומטייל אחר אף הרחיב: "תנועתנו חייבת לערוך עתה מחדש את חייה. לא עת לימודים עתה, לא עת שעשועים. כל חבר תנועה – מדריך". לקח הטיול הוא שיש לקחת אחריות בתפקידים במסגרת התנועה.

היחיד והאידיאולוגיה של התנועה

הדברים שהוזכרו עד כה – הפעילות הכלולה בטיול התנועתי, החוויה האישית של המטייל, ואפילו החוויה הקבוצתית ולקידת האחריות התנועתית – כל אלה הם רק המסד למשמעות האידיאולוגית של תנועת הנוער. תנועות הנוער הן תנועות מחנכות בהגדרתן, ובמידה רבה ניתן לומר שכל מה שהוזכר עד כה הם רק האמצעים המשמשים לטובת החינוך האידיאולוגי.

האידיאולוגיה התנועתית מופיעה, ראשית לכול, בכך שהיא מהווה

רכיב בתכנית הטיול. זה יכול להיות באופן מתוכנן, כאשר שולבו בטיול שיחות או טקסים, וזה יכול להופיע מתוך השיחה הטבעית הנוצרת בין בני הנוער: "נוכחתי שחלק גדול מהם רוצים לעלות ארצה ולעזור לבנין העם והארץ" כתב חניך גורדוניה כלקח מהטיול (פרק 8).

בכל תנועה, תהא האידיאולוגיה שלה אשר תהא, הפנייה היא אל הנוער. כלומר – עצם העיסוק של נערים באידיאולוגיה הוא מנקודת מבטם: התפקיד של הנוער. זה מקבל ביטוי למשל בהגדרת היעד: "יפתח נא אפוא הנוער שלנו מודעות לזיקותיו תוך כדי שיטוט" (פרק 4), ובמסקנה: "כל נטל האחריות הוטל עתה על שכם מעט הנוער החלוצי בארץ" (פרק 14).

בראשית התקופה הנסקרת בספר התמודדו ראשוני תנועות הנוער בשאלת זהותם היהודית. הטיול היה כלי ביטוי (או מימוש) של הזהות היהודית החדשה שהצעירים ביקשו לברוא: "שיטוט חדש זה הוא סמל היהדות החדשה, זאת אשר לה חיוניות ושמחת חיים" (פרק 4). וביתר פירוט: "הסקויט היהודי הוא מפותח בגופו וברוחו, עומד ברשות עצמו. הוא חופשי, אוהב את כל הבריות ונכון בכל רגע ורגע להקריב את עצמו על מזבח אהבת עמו" (פרק 6). נשים לב שכתוב "עמו" ולא "מולדתו" למשל. הם האמינו שאם החניך ילמד "לאהוב את הטבע ואת היער" הוא בסופו של דבר יאהב "בראש ובראשונה – את ארץ ישראל" (פרק 6).

בשנים המאוחרות יותר של התקופה הנסקרת בספר חל מעבר מעיסוק בזהות היהודית לעיסוק בזהות הציונית. הלקח הציוני של המטיילים מקבל ביטוי בכמה מהטיולים: "זו – המולדת. כאן היופי שלי, שלנו!" מסיק הנער העובד מסקנה מהטיול (פרק 9), ומיד מתרגם זאת לעולמו שלו: "מולדת זו טוב לעבוד, טוב לבנות".

חניך בית"ר (פרק 11) שואל: "התבינו לרגש עברי הצועד איתן על פסגת הר במולדתו?" ובכך מעיד שבמהלך הטיול הוא הרגיש עצמו עברי איתן במולדת, דבר שהקנה לו את הכוח "להמשיך במסע".

עוד הזכרנו בהקשר הלאומי את ההגדרה של הטריטוריה הלאומית: "טיולינו הם אהבה, אהבה לארץ [...] אנו אוהבים את השרון והכרמל – וגם את המדבר אהבנו [...] ואנחנו כבשנו אותם ויהיו שלנו, ונקדש אותם לנו בברית עולם" (פרק 14).

6. טיולי תנועות הנוער

התרשים המסכם מאפשר לנו להציע הגדרה לטיולי תנועות הנוער:

אלה הם טיולים, שלנוכח הפעולות הכלולות בהם, בני נוער חווים חוויות מתוך עולמם, עולם תרבות הנוערים, ומגיעים למסקנות ולקחים מתוך עולמה של תנועת הנוער שבה הם חברים.

או בניסוח מקוצר יותר: נוער שחווה משמעות תנועתית לנוכח תנועה במרחב.

בעת התגבשות תנועת המשוטטים בלאור-ויס, היו מי שטענו נגדה שאין די בטיולים, ויש לחנך את הנוער לציונות בדרך ישירה: "השוטטות אינה מולידה דבר מתוך עצמה" (פרק 4). אם נביט במעגל המושגים שבתרשים המסכם עם כיוון השעון, נראה כי הטיולים מתחילים בהליכה, ממשיכים בשלל פעולות וחוויות, ומסתיימים באידיאולוגיה של התנועה. רצף זה אינו פרי דמיון אלא מבוסס על הדברים שנמצאו בסקירת הטיולים. כל עוד כך הדבר, הרי נוכל לטעון שהשוטטות היא אכן מהלך חינוכי, וטיולי תנועות הנוער אכן מניבים לקח משמעותי לבני הנוער באשר לתפקידם החברתי.

7. החופש להמציא את טיול תנועת הנוער מחדש

תרשים המושגים המסכם את המחקר מבטא עניין נוסף, והוא המגוון. סקרנו כמה עשרות טיולים, וכל טיול התברר כעולם בפני עצמו. כל הטיולים הם טיולי תנועות נוער, אולם הם נבדלים במשתנים המרכיבים אותם: הפעולות המשולבות בטיולים, החוויות שחווים הנערים והלקחים שהם מפיקים בעקבות הטיול.

עניין זה לעצמו הוא רכיב חשוב בהגדרת תנועות הנוער: העצמאות של הנערים להצטרף לפעילות בתנועות, ולהתאים את הפעילות לצורכיהם בהתאם לנושאים שעל סדר יומם. ראינו דוגמאות רבות לכך שהפעילות בטיול, החוויות והלקחים תואמים את גיל המטיילים, את התקופה ואת האידאולוגיה של התנועה. לכאורה כל הטיולים הם מהלכים פשוטים של הליכה במרחב, אולם על בסיס תבנית זאת ניתן להגיע לחוויות רבות ושונות ולמשמעויות מגוונות.

הדבר הזה מתאפשר בזכות הגמישות הארגונית של תנועות הנוער: יכולתן לסייע לקבוצות ולסניפים לארגן ולבצע טיולים שונים – קרובים ורחוקים, קצרים וממושכים, בהליכה או בנסיעה, צופיים או רעיוניים וכדומה.

אם יש שורה תחתונה לספר הרי היא זאת: על בני הנוער חברי התנועות להמשיך לטייל, ולהמציא את טיוליהם מחדש שוב ושוב. לגוון בפעולות ולגוון בחוויות, והדברים בוודאי יקבלו ביטוי גם במגוון הלקחים שהטיול יניב. הקריאה למבוגרים המנהלים את התנועות היא לאפשר זאת – להימנע מקשיחות ארגונית, כביכול יש רק טיול אחד אפשרי, ולאפשר לבני הנוער בתנועה להמציא את טיוליהם מחדש.